DOINA GRECU

OAMENI DE CULTURĂ AI BLAJULUI ŞI SEXTIL PUŞCARIU

În 1994, pe când împlinea 90 de ani, avva dr. Paul Mihail, deopotrivă preot şi cărturar colecţionar şi donator de documente, se confesa: „Am crezut că este de interes ştiinţific să dau la lumină, din corespondenţa cu cele peste 1 300 de persoane şi aşezăminte pe care am păstrat-o de-a lungul anilor, scrisorile care vor contribui la caracterizarea unor relaţii, consemnarea unor informaţii, a unor noi aspecte ale istoriei culturii române. Dar mai ales documente autentice de expresie intelectuală. [...] Deoarece ea [corespondenţa] se referă la teme de un interes mai larg, chem pe cititorii şi cercetătorii cărţii să mediteze la această formă de manifestare interumană care este corespondenţa – din ce în ce mai puţin folosită în deceniul nostru al telefoniei [!] –, care se dovedeşte a lăsa o urmă durabilă şi pentru istoria mentalităţilor, ale cărei contribuţii la întregirea istoriei totale sunt unanim recunoscute”[1].

Ajunşi într-un veac în care o comunicare modernă – rapidă şi eficientă – elimină epistola din relaţiile dintre oameni, preţuirea scrisorii ca document istoric câştigă o relevanţă în plus. Valoroasa corespondenţă primită de Sextil Puşcariu de la oameni de seamă ai vremii, aflată astăzi prin grija şi bunăvoinţa nepoatei sale, lingvista Magdalena Vulpe, la Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu” din Cluj-Napoca, oferă câmp larg rememorării şi aprofundării unei perioade de aur a istoriei noastre. Câteva din aceste scrisori ne evocă oameni de cultură ai Blajului.

1. Dintre corespondenţi, mai cunoscut şi în acelaşi timp mai apropiat de Sextil Puşcariu, cum se vede şi din modul de adresare, a fost Alexandru Ciura. Despre cele două epistole primite de la acesta ne relatează însuşi destinatarul în nota scrisă pentru volumul de corespondenţă pe care îl pregătea:

> „De la Alexandru Ciura, duiosul scriitor al Ardealului de la începutul acestui veac, nu am decât două scrisori, deşi făcuserăm liceul, el la Blaj şi eu la Braşov, numai cu un an diferenţă şi scriam în acelaşi timp la „Luceafărul”. În prima scrisoare îmi cere o contribuţie la Albumul Vlaicu cu a cărui îngrijire fusese însărcinat după moartea năprasnică a aviatorului ce făcuse celebrele zboruri la serbările Astrei la Blaj. În scrisoarea a doua îmi trimite, ca director al Liceului „Gheorghe Bariţiu” din Cluj, o circulară adresată părinţilor elevilor acestei şcoli. În ea se explică anomaliile ce dăinuiau în învăţământul secundar din Ardeal prin 1920, când profesorii cereau transferuri şi puneau suplinitori fără să-şi facă prea multe scrupule de gravele urmări ale lipsei lor de la datorie. Fiind caracteristic acest amănunt pentru vremurile acelea, cu goana după situaţii în capitalele noilor provincii, reproduc şi circulara lui”.

[1] Vezi Paul Mihail, *Prefaţa* la idem, *Corespondenţă*, Bucureşti, Editura Paideia, 2001, p. 5.

DACOROMANIA, serie nouă, XVIII, 2013, nr. 2, Cluj-Napoca, p.113–119

Cele două scrisori la care se referă S. Puşcariu sunt:

Iubite Amice,

Încredinţându-mi-se redactarea Albumului Vlaicu, Te rog foarte mult să-mi trimiţi un articol (4–5 pagini de tipar). Ar fi potrivit, de pildă, un articol despre zborul lui V.[laicu] în Bucovina şi mi-ar face un foarte bun serviciu un nr. din jurnalul românesc, ce apare acolo.
De articol aş avea lipsă cam peste 10 zile.

Blaj 26/I 914

Cu salutări prieteneşti
Al. Ciura

Iubite Sextile,

Ca părinte, Te interesează, desigur, mersul instrucţiei de la liceul nostru şi lipsurile ce au obvenit mai ales în acest an şcolar.
Alătur, pentru orientare, un raport ce l-am înaintat Secretariatului, ca să se vadă partea noastră de responzabilitate – şi inzistenţele noastre repetate pentru sanarea acestor *anomalii.*
Raportul Ţi-l trimit *numai* în mod prietenesc şi Te rog să-l comunici *numai* cu d.[omnii] profesori universitari *cari au elevi* la liceul nostru.

Cluj 17 XI. 920

Al. Ciura

Această ultimă scrisoare îşi relevă importanţa numai lecturând şi raportul trimis la 17 XI 1920 secretarului general [al Ministerului Instrucţiunii?]. Probabil că acest material, pe care S. Puşcariu îl numeşte „circulară”, a fost trimis şi părinţilor elevilor pentru a justifica unele neajunsuri majore existente în desfăşurarea procesului de învăţământ şi a arăta seriozitatea cu care directorul liceului intervine pentru „delăturarea acestor anomalii, a căror sanare grabnică o cerem şi cu acest prilej” în vederea intrării într-o stare de normalitate.

Pentru Alexandru Ciura nu lipsesc informaţiile. Nicolae Comşa, alt blăjean despre care vom relata, îl prezintă sumar într-o carte din 1940[2]. Este fiul unui preot din Abrud. Studiile secundare le-a făcut la Blaj şi la Sibiu, Facultatea de Teologie, din 1898, la Budapesta, apoi tot acolo cea de studii clasice. Se întoarce la Blaj ca profesor de limba română, de latină şi greacă; profesează aici până în 1919, când pleacă la Cluj, fiind numit de Ministerul Instrucţiunii, în anii grei de după război, director al Liceului „Gh. Bariţiu”. Al. Ciura a fost un asiduu colaborator la revistele vremii, printre care „Familia” şi „Tribuna”, cu articole, foiletoane, schiţe şi nuvele. Trebuie menţionat mai ales faptul că în 1902, pe când era student la Budapesta, a înfiinţat acolo, alături de O. Goga şi A. P. Bănuţ, revista „Luceafărul”. În 1918 a

[2] *Dascălii Blajului. Seria lor cronologică cu date biobibliografice*, Blaj, Tipografia Seminarului, 1940, p. 132–133.

preluat, la Blaj, conducerea ziarului „Unirea”. A participat la Adunarea Națională de la Alba Iulia. A publicat peste 200 de volume şi broşuri. Un necrolog[3] îi subliniază calitățile de „profesor ideal, om de cultură desăvârşită” şi scriitor de talent care „împreună cu alții a dat îndrumare nouă literaturii ardelene, înfrățind-o cu cea de peste munți. Contribuția lui la însuşirea unei limbi literare în Ardeal şi la trezirea dragostei pentru literatura românească e de netăgăduit” (p. 201).

Sextil Puşcariu, relatând momentul în care, rector la Universitatea „Regele Ferdinand I” din Cluj, se străduia să alcătuiască „un corp profesoral cât mai omogen”, menționează că l-a avut în vedere în acest scop şi pe Al. Ciura, „cu nume bun în Transilvania ca literat”, dar „am dat preferință puterilor tinere, capabile de a simți pulsul vremii şi de a se identifica cu sentimentele celor cărora avea să le fie îndrumător”[4].

În plicul cu scrisori Puşcariu a păstrat şi necrologul, din care aflăm că Al. Ciura, născut în 1876, s-a stins la 26 martie 1936, în al 60-lea an de viață[5].

Dicționarul general al literaturii române[6] îi rezervă o frumoasă şi destul de amplă prezentare, subliniindu-i calitățile didactice, literare şi organizatorice.

2. Un alt corespondent blăjean este Nicolae Comşa. Între scrisorile primite de Sextil Puşcariu doar două sunt trimise de acesta. Iată-le:

> Stimate D-le Profesor,
>
> Constrâns de greutățile vieții întrecătoare situației mele materiale, m-am văzut silit a-mi ocupa o catedră în învățământ.
>
> Examenele parțiale mi le-am făcut toate. Urmează examenul de licență. Sunt prof.[esor] suplinitor la lic.[eul] de băieți din Blaj şi ca atare în imposibilitate de a-mi mai menținea postul de la *Dicționar*.
>
> Cerându-mi scuze pentru eventuale neplăceri rămân cu deosebit respect
>
> al D-voastră mai mic
>
> Nicolae Comşa

Scrisoarea este datată Blaj, 4 IX 1928.

Următoarea, tot din Blaj, e din 21 XII 1928:

---

[3] Vezi „Blajul”, an III, 1936, nr. 3–4 (martie–aprilie), p. 200–206.

[4] Vezi *Memorii*, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, p. 393.

[5] Cu certitudine a mai existat cel puțin o scrisoare adresată lui Sextil Puşcariu. În „Manuscriptum”, XX, 1989, nr. 2, p. 104, nota 79 de la scrisoarea XXXIX adresată de Lucian Blaga lui Sextil Puşcariu în 14 aprilie 1926, referindu-se la faptul că Blaga se întreba în scrisoare dacă nu cumva „O. Ghibu, pe care mi-l ştiam prieten, vrea să pună la bătaie catedra de estetică pentru – altcineva (Ciura ?)”, M. Cenuşă preciza: „Ciura îi scrisese încă la 28 VII 1919 lui Puşcariu, însărcinat cu reorganizarea Universității din Cluj pe baze româneşti, solicitându-i o catedră, dar «de literatură latină sau mitologie» (Scrisoare inedită din Arhiva S. Puşcariu)”. Această scrisoare lipseşte din arhivă.

[6] Apărut la Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2004, vol. II, C/D, p. 278–279.

Stimate D-le Profesor,

În vederea zilelor apropiate cu multă umilire şi recunoştinţă Vă doresc Sărbători vesele şi fericite,

supusul

N. Comşa

Rezultă din prima scrisoare că Nicolae Comşa lucra, în 1928, la *Dicţionarul Academiei.* Formularea „de a-mi *mai* (*s.n.*) menţinea" ne face să credem că avea oarecare continuitate în această activitate. Nu avem însă nici o altă informaţie despre acest fapt. În fondul Muzeului Limbii Române, aflat acum la Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale din Cluj, nu am găsit, deocamdată, vreo dovadă în acest sens.

Cu siguranţă Sextil Puşcariu îl cunoştea de mult pe Nicolae Comşa. Îl va fi ştiut din activitatea de la „Astra", din efervescenta atmosferă intelectuală legată de colaborarea la revistele vremii şi nu în ultimul rând din contactul cu Blajul, acea aşezare liniştită, uitată şi umilă, devenită, ca printr-un miracol, o Mică Romă debordând de viaţă spirituală şi culturală, de erudiţie şi patriotism. Nicolae Comşa, nepot al lui Ion Bianu, era „dascăl din şirul nesfârşit de dascăli blăjeni, generoşi şi harnici care au creat istoria şi tradiţia culturală a Blajului", cum îl caracteriza Gheorghe Biriş în emoţionantul *Cuvânt* rostit în catedrala Blajului, la catafalcul prietenului său în 21 noiembrie 1946[7].

Nicolae Comşa a fost nu numai dascăl, ci şi om de cultură. Acelaşi Gh. Biriş, cunoscut mai bine sub pseudonimul Radu Brateş, ne spune că, la fel ca Ion Bianu, „Nicolae Comşa a avut sădită în fiinţa lui dragostea de carte, în special de cartea veche, de filele îngălbenite ale manuscriselor bătrâne, de epoca veche a literaturii române. Din această dragoste a pornit pasiunea lui de bibliofil şi s-au născut preocupările şi aptitudinile lui de bibliotecar. Îndrăznesc să afirm că Biblioteca Centrală din Blaj şi-a găsit în Nicolae Comşa bibliotecarul ideal şi că greu se va găsi cineva care să-l poată înlocui curând. Aşa cum Biblioteca Academiei Române, până azi, nu şi-a găsit bibliotecarul de talia lui Ion Bianu"[8]. Din acelaşi *Cuvânt* aflăm că Nicolae Comşa era un om caracterizat prin modestie dusă până la extrem, onestitate intelectuală, lipsă de invidie şi un entuziasm sincer, care „aprecia oamenii după criteriul valorii, nu al vârstei" (p. 87), înzestrat cu o deosebită voinţă şi putere de muncă. Lucrările lui: *Biblioteca Centrală din Blaj* (1940), *Dascălii Blajului* (Blaj, 1940), *Manuscrisele româneşti din Biblioteca Centrală de la Blaj* (1944), monografiile despre episcopul Ion Inochentie Micu şi Samuil Micu Klein, sufletul pus, alături de Pavel Dan, Radu Brateş şi Virgil Stanciu, la temelia revistei „Blajul" şi la continuarea apariţiei gazetei „Unirea poporului" sunt numai câteva dintre contribuţiile sale la cultura românească. Aprecierile elogioase făcute de Ion Muşlea[9]

---

[7] Vezi Radu Brateş, *Scrieri inedite.* Ediţie îngrijită şi evocare biobibliografică de Liana Biriş, Cluj-Napoca, Casa Cărţii de Ştiinţă, 2009, p. 88.

[8] *Ibidem*, p. 87.

[9] Vezi „Transilvania", LXXV, 1944, nr. 10–12, p. 877–879.

asupra valoroasei lucrări despre manuscrisele aflate în Biblioteca Centrală din Blaj arată că relațiile sale cu lumea Clujului intelectual au continuat. Nicolae Comşa a rămas legat de Blaj până la sfârşitul vieții sale.

El nu figurează pe lista persoanelor care au contribuit la realizarea *Dicționarului limbii române*, listă care conține peste 300 de nume. După cum ne spun autorii *Cuvântului-înainte* din volumul I la ediția anastatică a *Dicționarului limbii române*[10], acestea au fost extrase, pentru partea redactată sub conducerea lui Sextil Puşcariu, din prefețele unor volume tipărite, de pe coperțile manuscriselor nepublicate aşa cum s-au păstrat ele în dosarele aflate în arhivele celor trei institute – Bucureşti, Cluj şi Iaşi –, dar şi în memoria colegilor. Căci în legătură cu autorii dicționarului academic ni se spune, în aceeaşi prefață, că „trebuie remarcate modestia şi devotamentul echipei conduse de Sextil Puşcariu, ai cărei membri, puțin numeroşi, dar extrem de valoroşi, nu sunt menționați în foaia-titlu a respectivelor volume din *Dicționarul limbii române* (DA), ci în prefețele la aceste volume şi, ca atare, adesea uitați sau necunoscuți cercetătorilor de astăzi" (p. 9). Pe aceeaşi pagină se subliniază că „este o datorie de onoare pentru noi, urmaşii marilor înaintaşi, de a le cinsti memoria, prin publicarea unei liste cuprinzând numele tuturor redactorilor de la DA". Sperăm ca Nicolae Comşa să fie unul din numele recuperate.

3. Pentru că am amintit de Gh. Biriş, ne oprim puțin şi asupra acestuia, deoarece a lucrat şi el, aşa cum se vede şi din lista autorilor dicționarului, în echipa lui Sextil Puşcariu. Din volumul îngrijit de Liana Biriş, amintit deja, aflăm că Gh. Biriş, absolvent şi el al aceluiaşi liceu din Blaj, unde a fost coleg de bancă cu Raoul Şorban, a lucrat la acest institut de două ori. Prima dată, „în intenția de a-şi ameliora situația financiară, dar şi pentru că a fost remarcat şi apreciat la cursuri şi seminarii de profesorul său de limba română şi lingvistică, Sextil Puşcariu, a fost angajat [...] de la 1 iunie 1933, până la 1 oct. 1935, ca practicant la „Muzeul Limbii Române" – Cluj. Şi aici se remarcă prin hărnicie şi dăruire în munca minuțioasă de cercetare la lucrările *Dicționarului limbii române*, alături de filologul şi viitorul profesor universitar şi bunul său prieten, D. Macrea" (p. 12). Un semn de recunoaştere a calităților intelectuale este faptul că a fost invitat să semneze *Tabula gratulatoria* din volumul omagial pregătit în 1936 pentru sărbătorirea profesorului S. Puşcariu, care la 4 ianuarie 1937 împlinea 60 de ani. Încă din studenție îşi începe activitatea literară şi colaborează la revistele vremii.

Se întoarce profesor la Blaj şi, alături de Pavel Dan, Nicolae Comşa şi Virgil Stanciu, va edita revista „Blajul", între 1934 şi 1936. Fiind profesor şi preot grecocatolic, a îndurat, după 1944, nedreptățile, umilințele şi samavolniciile vremii. În 1948 a fost detaşat în fostul județ Covurlui ca profesor la o şcoală elementară. De

[10] Vezi *Cuvânt-înainte* la ediția anastatică din *Dicționarul limbii române*, vol. I, A–B (redactori responsabili: Marius Sala şi Gheorghe Mihăilă), Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010, p. 9.

acolo a revenit la Cluj, unde va activa între 1949 şi 1952 ca şef de lucrări la întocmirea *Dicţionarului limbii române*. Permanent urmărit şi anchetat, în noaptea de 15 august 1952 va fi arestat şi dus la Canal, fără proces şi condamnare. Din 1954 a fost profesor la şcoli elementare din judeţul Alba şi apoi la liceul din Teiuş, până în anul 1973, când a decedat. Avea 60 de ani.

Nu ne oprim asupra scrierilor literare, însă dorim să menţionăm că a corespondat înainte, dar şi imediat după întoarcerea de la Canal cu numeroase personalităţi din mediul intelectual, printre care Ion Breazu, Ion Muşlea, Th. Naum, Cornel Regman, Lucian Blaga, Mircea Zaciu, Şt. Munteanu, Aurel Martin. Verticalitatea gestului făcut în acei ani îi onorează pe toţi corespondenţii săi.

Volumul amintit cuprinde şi câteva „Portrete şi evocări”, printre care şi un portret de nici două pagini (p. 73–74) al lui Sextil Puşcariu, de care îşi aduce aminte cu admiraţie. E o prezentare complexă, echilibrată, deloc convenţională şi nu lipsită de căldură. „Trei ani am petrecut în acel «atelier» de laborioase cercetări filologice şi am admirat spiritul organizatoric şi lucid al lui Puşcariu şi atmosfera de muncă ordonată şi stăruitoare, pe care o introduce Puşcariu la Muzeul Limbii Române. Puşcariu ştia să aprecieze omul, dar nu ţi-o arăta [...]. Distant, reţinut în relaţiile cu studenţii, el încuraja omul, dar nu-l apropia. Am lucrat ani de zile la Muzeul Limbii Române, dar niciodată nu i-a scăpat un gest mai familiar, o glumă. Fără să fie ursuz, nu-şi apropiase decât un cerc restrâns de colaboratori”. Acesta este, pentru Biriş, omul Puşcariu. Iar profesional, „era cu totul absorbit de studiile filologice şi de lucrările *Dicţionarului Academiei.* Totuşi, meritul de a[-l] fi descoperit şi publicat pe Lucian Blaga în 1919 în „Glasul Bucovinei” constituie mândria lui”. Şi Biriş continuă, vorbind despre cursurile lui, care erau întotdeauna plăcute, despre faptul că era obiectiv şi cerea seriozitate la examene: „Puşcariu nu cruţa pe nimeni. El nu avea simpatii, nici căldură. Dar nu era nici excesiv de sever. Nu-l interesa[u] însă greutăţile personale ale omului, nici condiţiile dificile în care studiau unii, ci cursul trebuia ştiut”. Acorda importanţă studierii bibliografiei, iar critica o făcea cu condescendenţă. Ţinea seamă de părerile altora. „Prestigiul său era necontestat”.

Faptul că Biriş şi-a ales la licenţă un subiect de literatură a dus la răcirea relaţiilor dintre ei, dar „admiraţia mea faţă de Puşcariu [...] n-a scăzut”.

Nu ştim ca Biriş să fi corespondat cu Sextil Puşcariu. Cum reiese din aprecierile din portret, relaţiile nu erau foarte apropiate.

4. Ce îi lega pe cei trei blăjeni prezentaţi aici este intersectarea lor în lumea culturală a vremii, apropierea de Sextil Puşcariu şi, mai presus de toate, şcoala Blajului. Au fost, toţi trei, elevi ai Liceului „Sf. Vasile cel Mare”, pe care, apoi, fiecare în felul lui l-a slujit şi a rămas legat de el şi de Mica Romă. Toţi trei au fost

marcaţi de trecerea prin celebrul liceu care a format personalităţi de seamă, caractere puternice. Pe aici au trecut, ca să amintim doar câţiva din oamenii de seamă ai veacului care abia s-a terminat: Iuliu Maniu, Corneliu Coposu, Raoul Şorban, Alexandru Borza, Iuliu Haţeganu, Pavel Dan, apoi Ion Brad, Aurel Martin, Valeriu Şuteu şi mulţi alţii. Chiar şi numai enumerarea lor ar fi suficientă pentru a marca un drum şi a impune o reevaluare temeinică a locului Blajului în istoria şi cultura românească.

MEN OF CULTURE FROM BLAJ AND SEXTIL PUŞCARIU
(Abstract)

Among the graduates of the schools in Blaj, Al. Ciura, a teacher in Blaj, then manager of "Gh. Bariţiu" Highschool in Cluj-Napoca and N. Comşa, I. Bianu's nephew, librarian at the Central Library from Blaj and, probably, for a short period of time, editor of *Dicţionarul Academiei* (*The Dictionary of the Academy*) corresponded with Sextil Puşcariu. Gh. Biriş, known under the pseudonym Radu Brateş, a teacher in Blaj, was also chief editor of *Dicţionarul Academiei* (*The Dictionary of the Academy*). All three, known to the cultural world of the those days, belong to the 20th century intelectual elite of Blaj.

Cuvinte-cheie: *Sextil Puşcariu*, *Alexandru Ciura*, *Nicolae Comşa*, *Radu Brateş*, *Dicţionarul Academiei.*

Keywords: *Sextil Puşcariu*, *Alexandru Ciura*, *Nicolae Comşa*, *Radu Brateş*, *The Dictionary of the Academy*.

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
„Sextil Puşcariu"
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă, 21